

Ermeni Milli Uyanışı ve Örgütlenme Faaliyetleri

Feridun Eser*

Özet

11. yy. sonlarına doğru Türk egemenliğine giren Ermeniler, 19. yy. sonlarına kadar Türklerle birlikte barış ve huzur içinde yaşamışlardır. 19. yy. sonlarına doğru Osmanlı Devlet otoritesinin zayıflaması, toplumsal yapısının bozulması, yabancı devletlerin kışkırtmaları ve milliyetçilik akımının etkileriyle Ermenilerin milli uyanışı başlamıştır. Milli uyanış sürecinin ilk evresinde Ermeniler eğitim, kültür, yardımlaşma ve dayanışma odaklı dernekler kurmuşlar; bir süre sonra da Ermeni silahlı örgütleri sabneye çıkmıştır. Ermeniler, bağımsız Ermenistan'ı kurabilmek için din adamları ve komitacıların öncülüğünde örgütlenmişler; bir yandan basın – yayın, eğitim, kültür faaliyetlerinde bulunmuşlar bir yandan da yoğun, etkili ve yaygın silahlı eylemler yapmışlardır. Ermeniler yürüttükleri örgütsel mücadele, yıkıcı eylemler ve dış desteklerle 20. yy. başlarında amaçlarına ulaşmışlar ve Ermenistan kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ermeni milli uyanışı, Ermenicilik, Ermeni dernekleri, Komitacılık

Giriş

Ermenilerin, Türk egemenliği altına girmeye başladığı 11.yy. sonlarından, Erme-

ni milli uyanışının başladığı 19.yy. sonlarına kadar, yaklaşık 800 yıl boyunca, Türklerle Ermeniler arasında bir sorun yaşanmamıştır. Bu süreç içerisinde Ermeniler, Türklerle o derece uyum içinde bulunmuşlar ve kaynaşmışlardır ki; Türkler, Ermenileri, “millet-i sadıka” olarak adlandırmışlardır. Bu uyum ve kaynaşmanın bir göstergesi olarak Alman Mareşal Moltke 19.yy. ortalarında, “Ermenilere hakikatte Hıristiyan Türkler denilebilir” ifadesini kullanmıştır.¹ Bu derece kaynaşmış ve birlikte, barış içerisinde yaşamakta olan iki halk, 19. yy. sonlarına gelindiğinde ayrılmaya ve çatışmaya başlamış; birbirlerine düşman hale gelmişlerdir. Bu ayrışma, çatışma ve düşmanlık, Ermeni milli uyanışından/ uyanış sürecinden bağımsız değildir.

1. Ermeni Milli Uyanışının Sebepleri

Ermeni milli uyanışı, örgütlenmeleri ve eylemleri, tarihsel olduğu kadar aynı zamanda sosyal bir olaydır. Sosyal olayların tek ve belli bir sebebi yoktur ve sosyal olayları tek ve belli bir sebebe bağlamak da genellikle doğru olmaz. Nitekim günümüz sosyal bilimcileri, sosyal olayların çok yönlü ve birden fazla sebebe bağlı olarak açıklanmasının daha doğru olacağını kabul etmektedirler. Bu bağlamda, Ermeni olaylarının başlamasının da tek bir sebebi olamaz; Ermeni olaylarını tek bir sebebe bağlayarak açıklamaya çalışmak da pek doğru olmaz.

Ermeni milli uyanışının ve örgütlenmelerinin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Osmanlı otoritesinin zayıflaması ve toplum yapısının bozulması ile halkların yeni bir düzen arayışına yönelmesi,
- Fransız İhtilali'yle yayılan milliyetçilik akımının etkisi,
- Batılı devletlerin ve Rusya'nın Osmanlı topraklarını paylaşma girişimleri,

(*) Sosyolog.

(1) Ki Young LEE; *Ermeni Sorununun Doğuşu*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.48

- Bazı Balkan Devletleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarının örnek teşkil etmesi,
- Ermeni kilisesi ve din adamlarının çalışmalarını, misyonerlerin faaliyetleri.

Bu nedenleri, kısaca açıklayalım:

Osmanlı toplum yapısının bozulmaya başlaması, gerek müslüman gerek gayrimüslim halk arasında rahatsızlığa yol açmıştır. Anadolu'da başlayan Celali isyanları, bu rahatsızlığın müslümanlar nezdindeki ifadesidir. Ülkede asayiş bozulmuştu, ıslahat çabaları fayda vermiyordu. Öte yandan gayrimüslim halklar arasında, bozulan Osmanlı düzenine karşı milliyetçilik akımının da etkisiyle, yeni bir düzen arayışı ve bağımsızlık istekleri uyanıyordu. Osmanlı Devleti'nin rakibi olan yabancı devletler, gayrimüslim halkların bağımsızlık isteklerini destekliyorlar, onların hamiliğini üstleniyorlardı.

Fransız İhtilali'nden sonra yayılmaya başlayan milliyetçilik akımı, yükselen değer haline gelerek çok uluslu devletlerin yapısını, etnik temele dayalı ayrışma süreciyle sarsmaya başlamıştır. Bu süreçte dinsel kimlikler, milliyetçiliği tamamlayan ve destekleyen pekiştirici bir unsur olmuştur. Milliyetçilik akımı, etnik ve dinsel kimlik farklılıkları, Balkanlarda Osmanlı'ya karşı isyan edip devlet kuran halklar örneğinde olduğu gibi, Ermeniler için de milli uyanışın ve Osmanlı'dan ayrışma hareketinin ideolojik öğelerinden biri/altyapısı işlevini görecektir.

Varantyan, Ermeni ayrılıkçı/bağımsızlık hareketinin sebebini, kısaca, şöyle ifade etmiştir: Türk idaresi bozulmuştu. Rumlar ve Bulgarlar gibi Türk idaresinden kurtulmak ve devlet kurmak isteyen Ermeniler de aynı yolu takip etmeye başladılar.² Osmanlı otoritesinin zayıflaması ve toplum yapısının bozulması ile egemenlik altında yaşayan halkların siyasal bağımsızlık peşine düşmeleri, birbirini takip eden/ birbirleriyle ilgili iki süreçtir. Bu süreçte milletler, Türk idaresine karşı isyanlara başlamışlardır.

*Kurjian ve Pastırmacıyan gibi bazı Ermeni yazarlar, 19. yy.da Osmanlı idaresine karşı başlayan Ermeni olaylarını, uyanan Ermeni milliyetçiliğine/ Ermeni milli uyanışına bağlamışlardır.*³ Ermeniler, bağımsızlıklarını elde edebilmek için sadece Osmanlı Devleti'ne karşı değil bu devletin egemen halkı olan Türklere ve diğer müslüman unsurlara karşı da eylemlere yönelmişlerdir.

*Batılı devletler, Osmanlı Devleti'ni parçalayabilmek için egemenliği altındaki halkları kıskırtmışlar; onların örgütlenmelerini ve eylemlerini desteklemişlerdir.*⁴

Ermenilerin milli uyanışıyla ilgili ciddi ilk resmi belge, yabancı devletlerin baskılarıyla Osmanlı Devleti tarafından kabul edilen, Ermeni Milleti Nizamnamesi'dir. 29 Mart 1862'de Osmanlı hükümetince onaylanan bu nizamname, Ermeniler için, yeni bir toplumsal düzene atılan ilk adımdır/ ilk basamaktır; Ermeni milli uyanışının tohumudur. Bu nizamname ile Ermenilere, yeni bazı ayrıcalıklar tanınmıştır.

Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin Ermenilere sağladığı faydaları şöyle sıralayabiliriz:

- Batı medeniyeti ve eğitimine doğru bir adım atılmıştır.
- Bütün illerde eğitim ve kültür kurumları açılmış, bu kurumlar Ermeni dili ve kültürünün gelişimine vesile olmuştur.
- Okul, dernek, dergi ve gazete sayısında artış olmuş; bu vesile ile Ermeni toplumu bilgilendirilmiş, yönlendirilmiştir.
- Ermenilere toplu şikayette bulunma hakkı verilmiştir.
- Katolik, Protestan ve Gregoryen Ermenilerin birleşmelerini sağlamıştır.
- Ermenilerde ihtilal ruhu uyanmış, milliyetçilik duyguları kamçılanmıştır.⁵

(2) M. Sadi KOÇAŞ; *Tarihçe Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, 4.

Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990, s.78; Muhittin NALBANTOĞLU, *Türklere Karşı Ermeni Vahşeti*, Tercüman Yayınları, İstanbul, .1992, ss. 189-192

(3) Mim Kemal ÖKE; *Ermeni Meselesi 1914 – 1923*, Aydınlık Ocağı Yayınları, İstanbul, 1986, s.83

(4) ÖKE, *a.g.e.*, s.56

(5) Cemal ANADOL; *Taribin Işığında Ermeni Dosyası*, Turan Kitabevi, İstanbul, 1982, s.45

Varlıklı Ermeni aileleri, Ermeni Milleti Nizamnamesi'ne dayanarak, çocuklarını daha iyi eğitim alabilmeleri için Batılı ülkelere göndermeye başlamışlardır. Eğitim almaları için Batılı ülkelere gönderilen Ermeni çocukları, gittikleri ülkelerde milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerinin etkisi altında kalarak geri dönmüşler ve Ermeni toplumu arasında bu fikirlerin yayılmasına vesile olmuşlardır. Batılı ülkelerde eğitim gören Ermeni gençlerinde, Anadolu'da yüzyıllardır birlikte yaşadıkları Türklere karşı yabancılık, dindaş oldukları Avrupalı milletlere yakınlık hissi oluşmaya başlamıştır.

Anadolu'da çeşitli yerlerde açılan ve sayıları zamanla artan Ermeni kültürüyle ilgili birçok dernek, Ermeni kültürünün canlanmasına ve gelişmesine, Ermenicilik şuurunun uyanmasına vesile olmuştur.

Yukarıdan beri sıraladığımız etmenler, farklı mezheplere bağlı, ayrı ayrı ve dağınık halde yaşayan Ermeni topluluklarını, mezhep farklılıklarının ötesinde, milliyet ortak paydasında birleşmeye götürmüştür.

Rusların Ayastefanos ve İngilizlerin Berlin antlaşmalarıyla Ermenilere hamilik rolünü üstlenmeleri ve destek vermeleri, Ermenileri Osmanlı'dan ayrılma ve bağımsızlık yolunda daha da bilemeye başlamıştır. *Nitekim Ermeni Patriği Nerses, ilk kez Ayastefanos'ta, Osmanlı Devleti'nden ayrılma isteklerini resmen dile getirmiştir.*⁶ Bazı Ermenilerin karşı çıkmasına rağmen⁷, Türk - Ermeni ilişkileri kopmaya başlamıştı; 800 yıllık Türk - Ermeni ilişkileri, çizgisinden sapmaktaydı.

*Ermeni milli uyanışını/ ayrılıkçı hareketini yürüten kurumların başında, bir dinsel kurum olan Ermeni Kilisesi gelmektedir. Tarih boyunca Ermeniciliğin devamını sağlayan en önemli kurum, Ermeni kilisesi olmuştur. Ermeni devleti fikrini doğuran da, Ermeni kilisesidir.*⁸ Ermeni halkı, kilisenin ve din adamlarının telkinleriyle Osmanlı'dan ayrışmaya ve bağımsızlığa yönlendirilmiş; milli birlik ve beraberliğe davet edilmişlerdir.⁹ Ermeni-

lerin milli uyanışında, örgütlenmelerinde ve örgütsel faaliyetlerinde, bu süreçlerin her bir aşamasında, Ermeni kilisesinin ve din adamlarının önemli etkileri ve katkıları olmuştur.

Bağımsız Ermenistan kurulması fikri, 1874 - 1884 yılları arasında patriklik yapmış olan Nerses'le başlamıştır. Patrik Nerses, Ermenistan'ın ihtilal ve isyan yoluyla kurulacağına inanıyordu, bu düşünce ile Ermeni kiliselerine ve okullarına yolladığı mektuplarda bağımsız Ermenistan'ın kurulması için halkı harekete geçirecek telkinlerde bulunulmasını istemiştir.¹⁰

Patrik Nerses, Rus ve İngiliz devlet yetkilileriyle gerek yazışarak gerek görüşerek bağımsız Ermenistan'ın kurulması için onlardan destek istemiştir. Ermeni Patriği Nerses'in imzasını taşıyan bir genelgede, bağımsız Ermenistan'a giden yolda Batılı devletlerin kendilerine destek oldukları ve olacakları ifade edilmektedir. Patriğin genelgesi incelendiğinde, Osmanlı Ermenilerini, devlete karşı birleşmeye ve ayaklanmaya motive eder mahiyette olduğu görülür.¹¹

Ermeni Patrikhanesi, 1879 yılında "Erzurum Vilayetinin Islahı Projesi" adıyla hazırlamış olduğu bir dizi isteği, Osmanlı hükümetine iletmiştir. Bu projede Ermenilerin, Erzurum vilayetinin idaresinde ve güvenliğinde Türklere eşit görevler almaları isteği yer almaktaydı.¹² Erzurum Vilayetinin Islahı Projesi, Ermeni milli uyanışının ve ayrılıkçı isteklerinin ilk kez, Ermeniler tarafından Osmanlı hükümetine resmen iletilmesi olayıdır. Ermeniler, ilk kez, devletin hakim unsuru olan Türklere eşit statüye yükselme isteklerini dile getirmiş/ ortaya koymuşlardır.

(6) Hüdavendigar ONUR, *Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999, s.41

(7) Ahmet Rüstem BEY, *Cıban Harbi ve Türk Ermeni İlişkileri*, Bilge Kültür Sanat Yay, İstanbul, 2001, s. 36

(8) Kamuran GÜRÜN; *Ermeni Dosyası*, 5. Baskı, Rüstem Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 38-45

(9) Zafer ÖZKAN; *Tarihsel Akış İçerisinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi*, Er Ofset San. TAŞ, İstanbul, 2001, ss.60-69; GÜRÜN, a.g.e. s.151

(10) Erdal İLTER, "Ermeni Kilisesi ve Terör", *Bilim ve Aklın Aydınlanışında Eğitim*, Nisan 2003, sayı:38, s.80 - 81

(11) ANADOL, a.g.e. s.100, 107

(12) ANADOL, a.g.e. ss. 47-49

Ermenilerin uyanmalarında, örgütlenmelerinde ve Osmanlı'ya karşı eylemlere girişerek bağımsızlığa yönelmelerinde Batılı devletlerin misyonerlerinin, elçi ve konsoloslarının da önemli ve etkili payı olmuştur.¹³ Yabancı misyonerler, elçi ve konsoloslar, ülkelerinin, Osmanlı topraklarını karıştıran elleridir. Yabancı devletler, Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve yıkmak için tasarladıkları şark meselesini, sahada, misyonerler, elçiler ve konsoloslar eliyle uygulamaya koymuşlardır. Batılı misyonerler, elçi ve konsoloslar, Ermenilere fikir ve ilham vererek onları yönlendiren, kışkırtan aktörlerdir.

2. Ermeni Milli Uyanışının İlk Evresi: Dernekler ve Okullar Kurulması

Ermeni milli uyanışının ilk evresinde, Anadolu'da, Ermeniler tarafından eğitim, kültür, yardımlaşma ve dayanışma esasına dayalı bazı derneklerin kurulduğunu görmekteyiz. Ermeni kültürüne ve kimliğine hizmet etme, Ermeni birliğini gerçekleştirme gibi fonksiyonları yerine getiren bu dernekler, Ermeni milli uyanışı ve Osmanlı'dan ayrışma sürecinde ortaya çıkan ilk Ermeni örgütleridir. Bu dernekleri, günümüzün sivil toplum kuruluşları gibi görebiliriz. Ermenilerin farklı mezheplerden de olsalar, bir millet oldukları, yardımlaşma ve dayanışma içinde olmaları gerektiği düşüncesini işleyen bu dernekler, Ermeniciliğin gelişmesine hizmet ederek, tarihsel ve toplumsal bir misyonu ifa etmişlerdir.

Hazırlık döneminde kurulan söz konusu Ermeni örgütleri, misyoner faaliyetlerinin ürünüdür.¹⁴

Ermeni silahlı çetelerinin ortaya çıkışından ve bu çetelerin silahlı eylemlere başlamalarından evvel kurulan bu ilk Ermeni örgütleri, isyanlara hazırlık ve temel oluşturma gibi bir misyonu yerine getirmişler; Ermeni ayrılıkçı hareketinin düşünsel - kültürel zeminini oluşturmuşlardır.

Ermeniler, ilk olarak, eğitim alanında örgütlenmeye başlamışlardır; bu da, 18. yy. sonlarına rastlar. 18. yy.dan önce de bazı bölgelerde Ermeni okulları bulunmaktaydı; ancak o dönemlerde devletin otoritesinden çekindikleri için bu okullarda Ermeniciliği teşvik eden bir eğitim uygulanamıyordu.¹⁵ Devletin güçlü olduğu dönemlerde bir ayrılıkçı harekete girişmekten sakınan Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin otorite kaybı ve gerilemeye başlaması üzerine bağımsızlık için harekete geçmişler; Ermeni milletinin geleceği olan çocuklara da, bu doğrultuda bir eğitim vermeye başlamışlardır.

Çöküşe doğru gitmekte olan Osmanlı Devleti'nin içinden bağımsız bir Ermenistan çıkarma gayesi güden Ermeni örgütçüleri, emellerine ulaşmak için eğitim yuvalarına özel bir önem vermişlerdir.

Ermeni Patriği, 1831'de Ermeni ileri gelenlerini toplayarak, sayıları hızla artan okulların masraflarını karşılamak için katkıda bulunmalarını istemiş ve bunun için onlardan bazı senetler almış; çeşitli mesleklerden ayrı ayrı gruplar oluşturarak, okul masraflarını onlar arasında pay etmiştir.¹⁶ Patrik, böylelikle sayıları hızla artan okulların finansman ihtiyacını karşılamaya yardımcı oluyordu.

Ermeni okullarında görevli öğretmenler, öğrencilere, milliyetçilik, bağımsızlık ve ibtihali fikirler aşıyorlardı. Okullarda, Ermeni diline ve tarihine ağırlık veriliyor, Ermeni kimliğine dikkat çekiliyordu.¹⁷ Ermenice'nin canlanması ve yayılması, Ermeni tarihinin oluşturulması ve Ermeni milli kahramanlarının tanıtılması faaliyetleri, bu faaliyetlerin şiir ve resimlerle desteklenmesi, Ermenilerde milli uyanışa ve bağımsızlığa; Ermeni toplu-

(13) ÖKE, a.g.e. s.,69; Süleyman KOCABAŞ; *Ermeni Meselesi Nedir Ne Değildir*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1987, s.24

(14) Ramazan ÇALIK; *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülmamit Döneminde Ermeni Olayları*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 113.

(15) Necdet SEVİNÇ; *Ajan Okulları*, Oymak Yayınları, Tarihsiz, İstanbul, s.108

(16) SEVİNÇ, a.g.e. s.112

(17) ANADOL, a.g.e. s.81

munu, Osmanlı idaresine isyan etmeye doğru yavaş yavaş götürmekteydi.

Ermeni okullarında okutulan kitaplarda yer alan resimler, metinler ve şiirler, öğrencilerde milliyetçilik duygularını kamçulamakta; Ermeni çocuklarına, “Bağımsız Ermenistan” kurma düşüncesini ve bütün Ermenilerin bu ülkü etrafında bütünleşmesi fikrini vermekteydi.

Ermeni okullarında okutulan ders kitaplarında, Ermenistan’ın yeri şu şekilde tarif edilmekteydi: Kuzeyde Karadeniz ve Gürcistan, doğuda İran ve Hazar Denizi, batıda Kızılırmak ve güneyde Asuristan ve El-Cezire. Türklerin Anadolu vilayetlerini, Ermenilerden kuvvete dayalı olarak almış olduklarını, her Ermeni için atalarının mirası olan bu toprakları geri almalarının milli bir görev olduğu okullarda görevli olan örgütçü öğretmenler tarafından Ermeni çocuklarına aktarılmaktaydı.¹⁸ Ermenistan sınırları, okullarda, Ermeni çocuklarının ve gençlerinin kafasına bu çerçevede aşılıyor; Türklerin, gaspçı olduğu ve Ermeni halkını mağdur ettikleri anlatılıyordu.

I. Dünya Savaşı öncesinde Anadolu’da, Ermenilere ait 1145 okul vardı¹⁹, okullarda verilmekte olan eğitim ve bu okullarının sayısı göz önüne alındığında, bu okulların ve yetiştirdiği öğrencilerin bir yandan Ermeni milli uyanışına ve örgütlenme sürecine nasıl etki ettikleri, bununla beraber diğer yandan, Osmanlı Devleti ve Türk milleti için ne kadar tehlike teşkil ettiği açıklık kazanır. Ülke genelindeki otorite zayıflığı, okullara denetimsizlik olarak yansıyor; denetlenemeyen okullar, Ermeni ayrılıkçı örgütlerinin emelleri için bulunmaz mekanlar oluyordu.

Okulların haricinde, Ermeni kimliğinin ve kültürünün inşasına, birlik ve beraberliğe ve Ermeni milli uyanışına hizmet eden birçok dernek kurulmuştur. *Ermeni derneklerinin faaliyetleri, bir kültürel milliyetçilik hareketi olarak görülebilir; bu faaliyetler, zamanla, Ermenilerde etnosantrik fanatizmi artırmış ve*

Türk karşıtlığına hatta düşmanlığına zemin hazırlamıştır.

Kilikya’yı kültürel ve maddi açıdan geliştirme amacıyla kurulan “Hayırseverler Cemiyeti” ve “Fedakarlar Cemiyeti”, hazırlık döneminde kurulan ilk Ermeni derneklerindedir. Bunlardan başka 1860’lı yıllarda, Van’da “Araratlı”, Muş’ta “Mektepsevenler”, adıyla iki dernek daha kurulmuştur.²⁰ Bunların yanı sıra “Ermenistan’a Doğru” ve “Milliyetperver Kadınlar Cemiyetleri” de, 1870 - 1880 yılları arasında kurulmuş olan hazırlık dönemi Ermeni örgütleri arasında yer alırlar. Daha sonra bu Ermeni dernekleri, “Ermeni Müttehid Cemiyeti” (Ermeni Vatanperver İttihadı) adı altında birleşmişlerdir. Ermeni Müttehid Cemiyeti, Rusya’dan önemli yardımlar almaktaydı ve bu derneğin en faal üyeleri, din adamları idi.²¹

Çeşitli Ermeni derneklerinin birleşmeleriyle kurulan “Ermeni Vatanperver İttihadı”, maksadını açıkça şöyle ilan etmekteydi: “Türkiye Ermenileri için idari ıslahat istemek ve yaptırmak, bu gayeye ulaşmak için; her türlü vasıtaya müracaat ederek, hürriyetlerini elde etmek amacıyla dahili bir kuvvet oluşturmaya çalışmak.”²²

1879’da Matmazel Zabel Hancıyan ve yakın arkadaşları tarafından Üsküdar’da kurulan “Azkanıyer İngerutyun Cemiyeti”nin hedefi, Anadolu’daki Ermeni kadınlarının kültürel seviyelerini yükseltmek idi. Bu derneğin çalışmalarıyla çeşitli yerlerde, 23 okul açılmıştır.²³ Kadınların toplum içindeki yeri ve önemi düşünüldüğünde, Ermeni kadınlarına yönelik olarak kurulmuş olan bu derneğin, Ermeni kültüründe ve bağımsızlık hareketinde önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. İlk çocukluk evresinde, çocuğun sosyalleşmesinde ve istenilen şekilde yetiş-

(18) ANADOL, a.g.e. ss. 86-88

(19) ANADOL., a.g.e s.79

(20) ANADOL.,a.g.e. s.95

(21) Veysel EROĞLU; *Ermeni Mezalimi*, 3. Basım, Sebil Yayınları,

İstanbul, 1995, s.62

(22) SEVİNÇ,a.g.e. s.124

(23) ANADOL, a.g.e. s.78

mesinde etkili olan kadınlara yönelik Azkaniyer İngeryun Cemiyeti'nin açmış olduğu okullar, Ermeni toplumuna ve Ermenicilik hareketine kültürel, düşünsel ve siyasal açıdan küçümsenemeyecek hizmetlerde/ katkılarda bulunmuştur.

1879'da Ortaköy'de "Tibraçaser" adıyla kurulan bir diğer Ermeni derneği de, Anadolu'da açılmış bulunan ve açılacak olan Ermeni okullarına öğretmen yetiştirmek amacı ile kurulmuştur.²⁴ Anadolu'nun çeşitli yerlerinde okullar açan, bu okullardan yetişen nesillerle bağımsız Ermenistan'ın kurulmasına zemin hazırlayan dernekler için, okullarda görev alacak öğretmenlerin yetiştirilmesi önemli idi. Sayıları gittikçe artan Ermeni okullarında görevlendirilecek öğretmenler, özel eğitimden geçiriliyor; Ermenicilik şuuruyla teşhiz ediliyorlardı.

Ermeniler milli uyanış ve örgütlenme sürecinde basın – yayın, gazetecilik ve dergicilik faaliyetleri de yürütmüşler; milli uyanış ve örgütlenme süreci basın – yayın, gazetecilik ve dergicilik faaliyetleriyle desteklenmiştir.

Mıgırdıç Hırımyan isimli papaz, 1857 yılında Van'da, Varrak Manastırı içinde kurduğu bir matbaa ile "Vasporagan" (Van Kartalı) isimli bir gazete çıkartıyor ve bölgedeki Ermenileri, Osmanlı'dan ayrışma yönünde harekete geçirmeye çalışıyordu.²⁵ Eçmiyadzın Katogigosu V. Kevork, "Ararat" isimli bir Ermeni gazetesinde tüccarlara, çiftçilere, öğretmenlere ve papazlara; dolayısıyla tüm Ermenilere seslenerek bağımsızlık için çalışılması gerektiğini, milli birlik ve beraberliğin önemini vurguluyordu.²⁶

1880 yılından itibaren Ermeni davasını anlatan ve savunan kitapların, broşürlerin ve gazetelerin yurt içinde ve yurt dışında hızla arttığını görmekteyiz.²⁷ Sayıları hızla artan kitaplar, broşürler ve gazeteler, Ermeni ayrılıkçılığı fikrini besliyor ve ihtilali telkin ediyordu.

Silahlı çetelerin teşekkülünden evvel kurulmuş olan Ermeni dernekleri, sahip oldukları kültürel mirası, Ermeni kimliğini ve milli uyanışı canlandırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuşlar ve Ermenicilik bilincini uyandırmışlardır. Bu derneklerin faaliyetleriyle Ermeni milliyetçilik duyguları, güçlenmeye ve ayrılıkçılığa doğru kanalize olmaya başlamıştır. Açılan okullar ve dernekler, kültürlendirme mekanları olarak fonksiyonlarını ifa etmekteydiler.

Ermeniler, milli uyanış sürecinde kendilerinin, diğer unsurlardan çok farklı ve Türklere göre "öteki" olduklarının farkına varmaya başlamışlardır. Bu, Ermenilerin modern anlamda milletleşme serüveninin başlangıcıdır. Bu süreçte Ermenilerin, Türklere ilgili değer hükümleri/ Türklere yönelik algıların değişirken; iki toplum arasında, gittikçe derinleşen bir ötekileşme/ yabancılaşma başlıyordu. Ermeni kimliği, Türk karşıtlığı üzerine yeniden inşa edilmekteydi.

İsyanlara hazırlık safhasında kurulan ve daha ziyade kültürel hüviyet taşıyan Ermeni dernekleri, sonradan kurulacak olan silahlı çetelerin ortaya çıkmasına ve yayılmasına zemin hazırlamışlardır. Bu açıdan, önemleri ve etkileri küçümsenemez.

3. İsyan ve Çatışma Evresi: Silahlı Ermeni Örgütleri (Ermeni Komitacılık Hareketleri)

Eğitim, kültür, yardımlaşma ve dayanışma eksenli faaliyetler yürüten derneklerin ortaya çıkmasından bir süre sonra silahlı eylemler yürütecek olan ihtilalci, isyancı, silahlı Ermeni çeteleri boy göstermeye başlamıştır. *Ermeni komitaları olarak bilinen bu Ermeni örgütleri, Bağımsız Ermenistan idealinin gerçekleştirilebilmesi için silahlı saldırılar düzenlemeye başlamışlardır.*

(24) ANADOL, a.g.e. s.78

(25) ANADOL, a.g.e.s.46

(26) NALBANTOĞLU, a.g.e.s. 52-53

(27) ÖZKAN, a.g.e.s.102

Ermeni komitaları, Ermenistan kurabilmek amacıyla yaklaşık 30 sene boyunca, başta Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu olmak üzere; Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Osmanlı Devlet idarecilerine, askerlerine ve diğer kolluk kuvvetlerine, memurlarına ve sivil halka yönelik saldırılar düzenlemişlerdir.

Ermeni komitaları, siyasi amaç ve programla kurulmuş ve ideallerini gerçekleştirmek için silahlı eylemlere girişmiş siyasi partilerdir.

*Ermeni ayrılıkçı hareketi, 1877'de kurulan "Hınçak" ve 1890'da faaliyete geçen "Taşnak Sütyun"un faaliyetleriyle isyancı, ihtilalci bir niteliğe bürünmüştür. Her iki komitanın kurulmasına, Çarlık Rusya'sı ön ayak olmuştur.*²⁸

S. Kaprielyan, 1905'te Boston'da bastırıldığı "Ermeni Buhranı ve Tekrar Doğuş" isimli eserinde, Osmanlı topraklarında cereyan eden Ermeni isyanlarının Rusya etkisindeki Kafkas Ermenilerinin öncülüğünde gerçekleştiğini belirtmektedir.²⁹

Hınçak ve Taşnak örgütlerinin kurulması ve faaliyete geçmeleriyle Türk - Ermeni ilişkileri çatışmaya dönüşmüş, Ermeni ayrılıkçı hareketi, bu örgütler eliyle yürümeye ve yayılmaya başlamıştır.

Mücadele yöntemi olarak terörü kullanan komitacılar³⁰, Osmanlı Devleti'nde bir iç savaş çıkarmışlar; peşlerine taktıkları Ermenilerle, Türklerin evlerini, köylerini basmışlar, kentlerde eylemler düzenlemişler; yakım, yıkım ve kıyımlarda bulunmuşlardır. Ermeni çetelerinin saldırılarına karşı Türkler, kendilerini koruma ve savunma güdüsü ve kin ve intikam duygularıyla galeyana gelerek *vendetta* (kan davası) başlatmışlardır.³¹ Komitacılar, yaptıkları saldırılara karşılık verilmesi üzerine özellikle Batılı ülkelerde, "Ermenilere katliam yapılıyor" şeklinde propaganda yapmaya başlamışlardır. Ermeniler, kendilerini kurtarmak için Batılı devletlerin Osmanlı'ya müdahale etmelerini istiyorlardı; yabancı devletle-

rin müdahale ve yardımlarıyla bağımsızlıklarına kavuşacaklarını düşünüyorlardı.

Komitacılık faaliyetleri, Batılı güçlerin tetiklediği, Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik stratejinin (şark meselesi) bir parçası idi; Ermeni milli uyanışı sağlanmış, örgütler kurulmuş, son safha olarak silahlı eylemler aşamasına geçilmiştir. Dönemin en etkili silahlı olan bombaları kullanan ve gerilla usulü, vur - kaç taktığıyla eylemler yapan Ermenilerin bu saldırılarına karşı Türkler, nefsi müdafaa şeklinde karşı saldırılarla cevap vermeye başlamışlardır. 30 yıl kadar süren bu zaman zarfında iki taraftan da, yüzbinlerce kişi ölmüş; bir o kadar kişi yaşadığı toprakları terk etmek zorunda kalmış; özellikle Doğu Anadolu, tam bir savaş meydanına dönüşmüştür. Komitacılar, Türk nüfusundan arındırılmış bölgede Ermenistan kurabileceklerini düşünüyorlardı.

İngiltere'nin Erzurum konsolosu *Graves'e* göre Ermeni komitacıları olmasaydı, Osmanlı topraklarında Türk - Ermeni çatışması yaşanmayacaktı.³² Komitacılar, silahlı eylemleriyle, Türk ve Ermeni toplumları arasında düşmanlık meydana getirmişler; ülkedeki, asayişsizliği artırmışlardır.

Çatışmaları ilk başlatanlar, milliyetçi - devrimci Ermeniler olmuştur.³³ Birer cinayet şebekesine dönüşen Ermeni komitaları, işledikleri cinayetleri tersine çevirerek, bu cinayetleri Türklerin işlediklerini dünyaya yaymaya çalışmışlardır.³⁴ *Komitacılardan bazıları işledikleri cinayetlerde, kasten, Türk askeri üniforması giydiklerini ifade etmişler; böylelikle suçu Türk askerine yıkmayı planlamışlardır.*³⁵ Eylemleri, Türk askerlerinin yaptığı izlenimi uyandırarak Ermeni halkını komitaların safına çekmeye, Türklerle Ermeniler arasında

(28) NALBANTOĞLU, a.g.e.s.24

(29) KOÇAŞ, a.g.e.s.169

(30) ÖKE, a.g.e.s.95

(31) S. Kemal ERMETİN; *Türk Soykırımı*, Töre Yayın Grubu, İstanbul, 2001, s.9

(32) KOÇAŞ, a.g.e. s.145

(33) Justin Mc CARTHY, 'Birakin Tarihçiler Karar Versin', <http://www.enaren.org/tur/eren.html>/ 074.2002

(34) ERMETİN, a.g.e.ss.9-11

(35) ÖZKAN, a.g.e.s.124

düşmanlık oluşturmaya, kin ve nefrete; uluslar arası düzlemde ise devleti zor duruma sokmayı ve Batının müdahalesini sağlamayı amaçlamışlardır.

Ermeni komitacılarının, ilham aldıkları bazı olaylar vardır. Bunlardan ilki, 1821 - Yunan İhtilali'dir. Yunanlılar bu tarihte organize bir şekilde, Batılı devletlerin teşvik ve destekleriyle ayaklanarak Türklere karşı saldırılar başlatmışlar; bu saldırılar, toplu katliama dönüşmüş ve pek çok Türk'ü öldürmüşler, pek çok Türk'ü de Anadolu'ya göçe mecbur etmişlerdir. Böylelikle bölge, Türk nüfusundan arındırılmış ve bir Yunan devleti kurulmuştur. Bulgarlar da aynı metotla bir devlet kurunca; Ermeniler, aynı metodu, adeta bir doktrin halinde Batının tahrik ve destekleriyle uygulamaya başlamışlardır.³⁶

Köylere kadar örgütlenen Ermeni komitaları, 1882 – 1909 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde 38 isyan çıkarmışlardır.³⁷

Ermeni milli uyanışı/ ayrılıkçı hareketi, masumane bir tarzda ıslahat/ reform istekleriyle başlamış, açılan okullar ve kurulan eğitim, kültür, yardımlaşma dernekleriyle daha da gelişmiş ve kökleşmiş, silahlı çetelerin eylemleriyle terörizme dönüşmüştür.

Terörizm, insanların anlama, algılama ve yorumlama yeteneklerini değiştirir. Komitacıların saldırılarıyla, yüzyıllarca bir arada ve barış içinde yaşayan Türk ve Ermeni toplumları arasındaki karşılıklı güven sona ermiş ve "millet-i sadıka" olgusu, yerini "millet-i haine" nitelemesine bırakmıştır.

Komitacılar, Osmanlı Devleti'ne karşı Batılı devletlerin tetikçisi olmuşlar³⁸, Türklerle Ermeniler arasında psiko-sosyal ve siyasal açıdan gerginlik ve düşmanlık meydana getirmişler; barış ve huzur içinde bir arada yaşayan iki toplumu, vuruşmaya sürükleyerek huzurlarını ve güvenlerini kaçırmışlardır.

Sıcak savaşların maliyeti ve yıkıcılığı yerine terörizm, nisbeten ucuz ve risksiz bir

silah olarak devletlerce kullanılabilir ve desteklenir. Batılı devletlerin, Ermeni terörüne verdikleri destek, bu çerçevede değerlendirilmelidir. Osmanlı Devleti'ne hasım olan yabancı devletler, Osmanlı'yı, kendi askerleriyle değil Ermeni komitacılarıyla vurmaya yeglemişlerdir.

Komitacıların silahlı eylemlerine, kendilerinin yüklediği anlam ile bu eylemlere Türklerin yüklediği anlam çok farklı olmuştur: Komitacılar kendilerini Ermeni halkının koruyucuları, hak arayıcıları ve öncüleriyolarak, Ermeni idealini gerçekleştirecek milli kahramanlar olarak görüyorlardı; bu bir kurtarıcılık (Siyasi Mesihlik) iddiasıdır. Ermeni komitacıları, işledikleri çeşitli kanunsuzlukları ve cinayetleri, bu bağlamda, kendilerince meşru görüyorlar ve gösteriyorlardı. Türklere göre ise komitacılar, bağımsızlık mücadelesi veren kahramanlar değil; yabancı devletlerin piyonu ve maşasıdır, haindirler; çünkü bağımsızlık mücadelesi veren kahramanlar eşkıyalık yapmaz ve masumlara silah çekmezler; savaşın da bir hukuku vardır ve komitacılar bu hukuku çiğnemektedirler, çiğnemişlerdir.

Etnik terörizmde teröristler, zaman zaman kendi etnik grupları içinde kaygı ve korku oluşturarak, onların örgüte yaklaşmasını ve bağlanmasını sağlamaya çalışırlar. Bu gerekçeyle, kendi soydaşlarına yönelik terörist eylemler düzenleyebilirler.³⁹ Ermeni komitacıları, zaman zaman bu taktiği de uygulamaktan geri durmamışlardır.⁴⁰

Komitacıların başlattığı ve yürüttüğü ayrılıkçı hareketin, sosyal ve siyasi bakımdan ahlaki ve yararlı olmadığını farkında olan bazı Ermeni din adamları, tüccar ve sanayicileri, komitacıların yaptıklarına ve fikirlerine karşı çıkıyorlardı. Bu kişiler, Türklerle be-

(36) ERMETİN, a.g.e.ss.:53-54

(37) Ergünöz AKÇORA, " Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyancıları ve Türk Ermeni Toplumuna Etkileri", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, 2. Baskı, (Editör: Hasan Celal GÜZEL), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.247

(38) ERMETİN, a.g.e.s. 9

(39) Tuncer GÜNAY, *Türkiye'de Terör ve Terörizm*, Berikan Yayınları, Ankara, 2001, s.36

(40) ÖZKAN, a.g.e.s.124

raber ve barış içerisinde yaşanmasının daha doğru bir tavır olacağını savunuyorlardı.⁴¹

Komitacılar, kendileri gibi düşünmeyen ve kendilerini desteklemeyen soydaşlarını tehdit ediyor hatta öldürüyorlardı.⁴² İstanbul'da Avukat Haçık, Gedikpaşa Kilisesi Başpapazı Dacad Uncuyan, Kandilci Onnik, bu sebeplerle, komitacılar tarafından öldürülenlerden bazılarıdır. Patrik Aşıkyan, komitacıları Türk hükümetine şikayet ettiği için komitacılar tarafından hain ilan edilmiş ve silahlı saldırıya uğramıştır.⁴³ Komitacı zihniyet, davalarına inanmayan ve destek vermeyen soydaşlarını, hainlikle suçlamış ve onları cezalandırma yoluna gitmiştir. Komitacılar, kendileri gibi düşünmeyen Ermeni ileri gelenlerinin düşüncelerinin, halk nezdinde kabul görebileceğinden ve bunun, komitacı hareketin başarıya ulaşmasını engelleyeceğinden endişe etmişler; örgütsel mantık açısından, kendileri gibi düşünmeyen ve kendilerine destek vermeyenleri, "hain" nitelemesiyle infaz etmişlerdir.

4. Komitaların Kurulmasından Sonra Yürütülen Basın – Yayın, Eğitim ve Propaganda Faaliyetleri:

İhtilalci ve reformcu politikalar, öncelikle kollektif şuurda kabul görmek zorundadır; bu da, eğitim, kültür, basın - yayın ve propaganda faaliyetleriyle sağlanır. Aksi takdirde, ihtilalci fikirler ve girişimler tabanda/halk nezdinde tutunamaz, amaçtan saparlar.⁴⁴ Ermeni komitacıları, bu sebeple, silahlı eylemlerinin yanı sıra gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında eğitim, kültür, basın - yayın ve propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. *Komitacılar bu faaliyetleriyle, yaptıkları eylemleri meşrulaştırmayı, kendilerine taraftar bulmayı, kendilerini fikir ve eylem açısından takip edecek yeni kuşaklar yetiştirmeyi amaçlamışlardır; özellikle basın - yayın organları vasıtasıyla ve propaganda faaliyetleriyle kitleleri kışkırtmış ve yönlendirmişlerdir.*

Propagandanın komitalarca özel bir önemi olduğundan, ücretle tutulmuş hatipler, mahalle mahalle gezerek insanları etkilemeye çalışıyorlardı. Ermeni muharrir ve yazarları da, Ermeni emelleri ve komitacılık hakkında yazılar yazıyorlardı.⁴⁵

Her ne kadar Osmanlı toplum yapısı içinde yer alan farklı unsurlar, Osmanlı'nın "milletler sistemi" sayesinde birbirleriyle barış ve hoşgörü içinde yaşamaktaysalar da bunların her biri, bir ölçüde muhafazakar idiler; aksi takdirde, varlıklarını koruyamazlardı. Çok kültürlü ve etnikli Osmanlı toplum yapısı içindeki gayrimüslim unsurlarla, müslümanlar arasında bir sosyal mesafe vardı. Bu sosyal mesafe, farklı kültür ve etniklere ait halkları ve insanları birbirlerinden ayırıyor ve bir ölçüde güvensizliğe neden oluyordu. Milli uyanışın başladığı ilk evrede kurulan Ermeni dernekleri ve okulları ile sonrasında ortaya çıkan komitaların eylemleri, söz konusu sosyal mesafeyi artırmış ve gerek Ermenilerin Türklerle gerekse Türklerin Ermenilere yönelik tutumlarının değişmesine yol açmıştır.

Milli uyanışın ve milli kültürün canlandırılması, milli birlik ve beraberliğin sağlanması için milli referansların kullanılması gerekir. Ermeni komitacıları, milli ve dini referansları kullanarak Türk karşıtlığı odaklı güçlü bir sosyal - psikolojik etki oluşturuyorlardı.

Milli yazarlardan Kafkasya'lı Haçador Abouyon, Nalbantyan ve Kamar Kiyatiba yazıları ve şiirleriyle Ermeni toplumunu, bağımsızlık yolunda Türkler aleyhine kışkırtmaktaydılar. Fransız İhtilali'nin menkıbelerinden etkilenen, eğitimlerini Batılı ülkelerde yapmış olan gençler, milli meselelere ilgi duyarak, açıkladıkları fikirleriyle Ermeni toplumu içinde itibar görmekteydiler.⁴⁶ Ermeni res-

(41) A.Rüstem BEY, a.g.e. ss.34-37

(42) KOCABAŞ, a.g.e.s.85; KOÇAŞ, a.g.e. ss.73-75

(43) ANADOL, a.g.e. s.100

(44) Mustafa ERKAL, *Sosyoloji- Toplumbilimi*, 7. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.138

(45) *Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri*, (Hazırlayan: Mehmet KONAR), İstanbul, Der Yayınları, 2001. s.70; SEVİNÇ, a.g.e. s.127

(46) KONAR, a.g.e. s.14

samları, başta ünlü Rus Ermeni'si Ayvazovski olduğu halde, Ermeni gençlerini coşturacak tablolar hazırlıyorlardı. Milli şair kabul ettikleri Beşiktaşlıyan, Ermeni savaşçılığını ve kahramanlıklarını öven şiirler yazıyordu.⁴⁷

Komitacılar, Ermeni okullarına ayrı bir önem vermişlerdir. Komitacı zihniyete sahip öğretmenlerce yetiştirilen ve yönlendirilen öğrenciler, Ermeni davasının yarınlarda da devamını sağlayacaktı. Okullar ve dernekler, komitaların ve davanın devamı, bekası ve başarısı, Ermenistan'ın kurulması için insan kaynağı sağlayan mekanlar olarak kullanılmıştır. Ermeni okulları ve dernekleri, Ermenicilik hareketinin geleceği ve başarısı bakımından büyük önem taşımışlardır.

*Rus Konsolosluğu görevini yapan General Mayevski, Ermenilerin Bulgar ve Yunan komitacılarını örnek aldıklarını; Ermeni komitalarının, okullarda, Ermeni gençlerini öğretmenler aracılığıyla etkilediğini söyleyerek, komitacıların ortaya çıkmalarıyla Ermeni halkının huzurunun kaçtığını ifade etmiştir.*⁴⁸

*Komitaların hazırlayıp bastırıldığı ve dağıttığı binlerce afiş ve broşürle, Ermenilerin silahlanmaları ve ayaklanmaları isteniyordu.*⁴⁹ Hınçaklar ve Taşnaklar, Anadolu'da faaliyet göstermeleri için ajitörler görevlendirmiş, gerilla grupları kurmuşlardır.⁵⁰ Bu ajitörler, Ermenilerde ayrılıkçı/ isyancı düşünceyi kamçulamış; Ermeni toplumunu, silahlanmaya ve komitalara katılmaya, en azından destek olmaya teşvik etmiştir. Komitacılar, bu sayede, kısa sürede Anadolu'nun tamamında örgütlenmişler ve Anadolu'nun nerede ise tamamını eylem alanı haline getirmişlerdir.

Ermeni milli uyanışının sağlanması, halkın ayaklanması, çetelere destek vermesi ve Ermenistan'ın kurulması için din adamları, komitacılar, öğretmenler, yazarlar ve şairler aracılığıyla çok yönlü ve yoğun bir bilgilenme, yönlendirme, eğitim ve propaganda faaliyetleri yürütülüyordu.

Komitacı Ermeniler, sadece yurt içinde değil yurt dışında da basın – yayın, toplantı ve propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. 1885 yılı, Ermeni hareketlerinin Batı kamuoyu tarafından işitildiği ilk yıldır. Batılı ülkelerde bulunan Ermeniler, bu devletlerin kendilerine tanıdıkları kolaylıklarla çeşitli yerlerde konferanslar düzenliyor, gazeteler çıkarıyor ve Ermeni davasını duyurmaya çalışıyorlardı.⁵¹ Avrupa'nın birçok ülkesinde Ermenilerin, Türkler tarafından zulme uğratıldığı ve katledildiği vurgulanıyor; dindaşlık çerçevesinde, Ermeniler için destek isteniyor ve bağışlar toplanıyordu.⁵² Ermeniler, Türkleri cani, katliamcı ve zalim olarak gösteriyor; yalan haberler yayarak ve bunları tekrarlayarak, Avrupa'da kendileri lehine bir kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı. Bu faaliyetler, yabancı ülkelerdeki Ermeni lobi faaliyetlerinin ilk örnekleri sayılır.

Batılı ülkelerde bulunan komitacı Ermeniler İngiltere, Fransa ve ABD'de düzenledikleri toplantılarla, çıkardıkları el ilanları, gazete ve dergilerle Osmanlılar aleyhine propaganda yapıyor; Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin baskı ve zulümlerine maruz kaldığını vurgulayarak yardım istiyor ve bağış topluyorlardı.⁵³ Ermenilerin Avrupa'daki girişimleriyle, Avrupa kamuoyunda bulunan Türklere yönelik olumsuz tutumlar daha da sertleştiriliyor, Türk düşmanlığı körükleniyor ve Ermeni silahlı eylemleri, masum eylemler gibi gösteriliyordu.

Taşnak Sütyun'un Paris'te yayınladığı "Pro-Armenia" isimli gazete, devamlı olarak Türklere aleyhine yazılar yayınlamaktaydı. "Tuşak", "Razmik" ve "Alik" isimli gazeteler de Ermeni komitacı hareketini savunmakta ve Türklerin Ermenilere zulüm yaptığı iddialarını dillendirmekteydi.⁵⁴ Günümüz Avrupa

(47) SEVİNÇ, a.g.e. s.127

(48) KOCABAŞ, a.g.e. s.85

(49) A. Rüstem BEY, a.g.e. s.139

(50) V. GURKOLERVAJN vd., *Tarıhten Güncelliğe Ermeni Sorunu*,

Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, .s.143

(51) NALBANTOĞLU, a.g.e. s.45

(52) NALBANTOĞLU, a.g.e. s.26

(53) NALBANTOĞLU, a.g.e. s.26

(54) NALBANTOĞLU, a.g.e. s.45; ANADOL. a.g.e. s.99

toplumlarında var olan Ermeni meselesiyle ilgili kanılar, Ermenilerin mazlum ve mağdur olduğu yönündeki görüşler, komitacıların 1890'lı yıllara doğru başlattıkları basın-yayın ve propaganda faaliyetleriyle başlamış ve bugünlere gelmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devlet otoritesinin zayıflaması ve toplum düzeninin bozulması, milliyetçilik akımının etkisi, yabancı devletlerin destekleri ve Ermeni din adamlarının yönlendirmesiyle Ermeni milli uyanışı başlamıştır. Önceleri eğitim, kültür, yardımlaşma ve dayanışma dernekleri kurarak milli birlik ve beraberliklerini sağlayan Ermeniler, çok geçmeden, silahlı örgütler/ komitalar kurarak bağımsız Ermenistan düşüncesini gerçekleştirmeye yönelmişlerdir. Ermeni milli uyanışı, Ermeni kimliğinin yeniden inşası ve örgütsel faaliyetlerin neticesinde, 1918 yılında Taşnakların öncülüğünde, Kafkasya'da bir Ermenistan kurulabilmiştir.

Bugün Kafkasya'da bulunan Ermenistan ve çeşitli ülkelerde bulunan Ermeni lobi-leri, Ermeni milli uyanışının ve 20. yy. boyunca yürütülen Ermeni örgütsel faaliyetlerinin ürünüdür/ neticesidir.

Bugün, dünün devamıdır. Ermeniler, dünyanın çeşitli ülkelerinde örgütsel faaliyetler yürütümeye devam etmektedirler. Dün Osmanlı'ya karşı örgütsel faaliyetler yürüten Ermenilerin torunları, bugün benzeri/ aynı düşüncelerle Türkiye'ye karşı örgütsel/ lobi faaliyetlerinde bulunmaktadırlar. Ermeniler, "Büyük Ermenistan" projesinden vazgeçmemişlerdir. Dün Osmanlı'ya karşı Ermeni örgütlerine destek olan ülkeler, bugün Türkiye karşıtı Ermeni örgütlerine benzer/ aynı gerekçelerle destek olmaya devam etmektedirler. Bu durum, ne Ermenilerin nede onları destekleyen ülkelerin nihai emellerinin değişmediğini göstermektedir. Ermeni iddiaları ve örgütsel faaliyetleri, gerek Ermenistan'da gerekse Ermenilerin yaşadığı birçok ülkede

varlığını devam ettirmekte ve destek görmektedir.

Bibliyografya

- Ahmet Rüstem BEY, *Ciban Harbi ve Türk Ermeni İlişkileri*, Bilge Kültür Sanat Yay, İstanbul, 2001
- Cemal ANADOL; *Taribin Işığında Ermeni Dosyası*, Turan Kitabevi, İstanbul, 1982
- Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri*, (Hazırlayan: Mehmet KONAR), İstanbul, Der Yayınları, 2001
- Ergünöz AKÇORA, " Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyanları ve Türk Ermeni Toplumuna Etkileri", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, 2. Baskı, (Editör: Hasan Celal GÜZEL), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001
- Erdal İLTER, "Ermeni Kilisesi ve Terör", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Nisan 2003, sayı:38
- Hüdavendigar ONUR, *Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1999
- Kamuran GÜRÜN; *Ermeni Dosyası*, 5. Baskı, Rüstem Yayınları, İstanbul, 2001
- Ki Young LEE; *Ermeni Sorununun Doğuşu*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998
- Justin Mc CARTHY, 'Bırakın Tarihçiler Karar Versin', <http://www.eraren.org/tur/eren.html/> 074.2002
- M. Sadi KOÇAŞ; *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, 4. Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990
- Mim Kemal ÖKE; *Ermeni Meselesi 1914 – 1923*, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul, 1986
- Muhittin NALBANTOĞLU, *Türklere Karşı Ermeni Vahşeti*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1992
- Mustafa ERKAL, *Sosyoloji- Toplumbilimi*, 7. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1996
- Necdet SEVİNÇ; *Ajan Okulları*, Oymak Yayınları, Tarihsiz, İstanbul
- Ramazan ÇALIK; *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000
- Süleyman KOCABAŞ; *Ermeni Meselesi Nedir Ne Değildir*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1987
- S. Kemal ERMETİN; *Türk Soykırımını*, Töre Yayın Grubu, İstanbul, 2001
- Tuncer GÜNAY; *Türkiye'de Terör ve Terörizm*, Berikan Yayınları, Ankara, 2001
- V. GURKOLERVAJN vd., *Taribten Güncelliğe Ermeni Sorunu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001
- Zafer ÖZKAN; *Tarihsel Akış İçerisinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi*, Er Ofset San. TAŞ, İstanbul, 2001